

11. Музиченко Г. В. Децентралізація державного управління в ході адміністративної реформи / Г. В. Музиченко // Вдосконалення системи державного управління соціально-економічними та політичними процесами в регіоні (на прикладі півдня України) : зб. наук. праць. – О. : АстроПринт, 1998. – С. 206–209.

12. Пахомов І. В. Централізація і децентралізація виконавчої влади в сучасній Україні / І. В. Пахомов // Право України. – 1997. – № 12. – С. 18–19.

13. Грицяк І. А. Деконцентрація та децентралізація у державному управлінні / І. А. Грицяк // Проблеми теорії і практики державного управління і місцевого самоврядування : матеріали щоріч. наук.-практ. конф. проф.-викл. складу та слухачів академії (м. Київ, 31 трав. 1996 р.). – К. : Вид-во УАДУ, 1996. – С. 88–89.

Надійшла до редколегії 16.12.2011

НИКОНЧУК А. М. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ ВЛАСТИ В ПРОЦЕССЕ РАЗВИТИЯ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ В УКРАИНЕ

Рассмотрены процессы централизации и децентрализации власти. Предложено авторское определение деконцентрации власти. Указано на необходимость достижения баланса в процессах централизации и децентрализации в сфере государственного управления.

NIKONCHUK A. THEORETICAL BASES OF DECENTRALIZATION OF THE POWER IN LOCAL GOVERNMENT DEVELOPMENT IN UKRAINE

Processes of centralization and power decentralization are considered. Author's definition of power deconcentration is offered. The necessity of reaching the balance for processes of centralization and decentralization in government sphere is specified.

УДК 340.0

А. М. ШУЛЬГА,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри теорії і історії права

навчально-наукового інституту права та масових комунікацій

Харківського національного університету внутрішніх справ

ЗАГАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА І СПЕЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА – ОСНОВНІ ВИДИ ХАРАКТЕРИСТИКИ ВНУТРІШНЬОЇ СТОРОНИ ПРАВОМІРНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ

Репрезентовано можливість і необхідність дихотомічного підходу до характеристики внутрішньої сторони правомірної поведінки особистості, її поділ на характеристику загально-психологічну (не має прикладного значення) і спеціально-психологічну (має прикладне значення).

Метою даної статті є уточнення розуміння поняття «суб'єктивна сторона» як елемента складу правомірної поведінки, орієнтуючись насамперед на прикладне значення даної категорії, її відповідний статус у контексті правової кваліфікації поведінки як правомірної, репрезентація можливості і необхідності дихотомічного підходу до характеристики внутрішнього боку правомірної поведінки особистості, її поділу на характеристику загально-психологічну (не має прикладного значення) і спеціально-психологічну (має прикладне значення).

Загальновідомо, що категорія «суб'єктивна сторона» має прикладне значення для юридичного оцінювання правопорушень. Таке значення суб'єктивна сторона має як елемент складу правопорушення. Наприклад, у складі злочину значення його суб'єктивної (внутрішньої) сто-

рони є таким, що дозволяє говорити про формальну й фактичну рівність між собою елементів складу злочину, їх «рівноправність» (юридична оцінка злочинного діяння припускає, що відсутність хоча б одного із елементів складу злочину означає відсутність підстави для визнання даного діяння злочином, для притягнення відповідної особи до кримінальної відповідальності). Але з огляду на правомірну поведінку особистості «стан речей» дещо відрізняється.

З формальної точки зору, суб'єктивна (внутрішня) сторона правомірної поведінки, її зміст переважно не цікавить законодавця при формулюванні норм права, які визначають моделі такої поведінки, і відповідно не цікавить суб'єктів правозастосовної діяльності при оцінюванні (правовій кваліфікації) поведінки як

правомірної. Зазначений підхід законодавця до правомірної поведінки як можливого об'єкта правової кваліфікації можна розглядати (крізь призму ідеологічних, моральних цінностей) як своєрідну *мінімізацію законодавцем якісного значення змісту суб'єктивної сторони* для оцінки поведінки як правомірної. Пояснюється насамперед це тим, що внутрішніми передумовами правомірної поведінки в межах її спонукальної регуляції можуть бути чинники найбільш несподівані, нетипові, екстраординарні, іноді навіть морально «непривабливі», неприйнятні – чинники, що йдуть урозріз із загальноприйнятими моральними поглядами, або ж такі, що не визнають особистісну цінність нормативно-правової орієнтації як такої. Для законодавця головним є не те, що саме внутрішньо спричинює правомірну поведінку, головне – щоб мав місце *факт* такої поведінки, тобто щоб *об'єктивна сторона* поведінки (дія, бездіяльність) відповідала вимогам норм права, і якщо вона відповідає, то однозначно даний поведінковий акт має визнаватись правомірним (без яких-небудь, скажімо так, застережень).

Доцільно звернути тут увагу і на те, що певною мірою вищесказане має зв'язок з одним із класичних положень юридичної науки: «міра припустимого з позицій моралі й закону не однакова: право вимагає меншого, воно є мінімум моральності» [1, с. 6].

Загалом, зазначене дозволяє говорити про *превалювання* в правомірній поведінці *юридичного значення* її об'єктивної сторони над суб'єктивною. Цей погляд цілком солідаризується з думкою В. М. Кудрявцева про те, що, очевидно, «немає підстав заперечувати правомірність вчинків, що відповідають нормам права, але здійснених без усвідомлення їх юридичної природи» [2, с. 115].

Домінування спеціально-юридичного («кваліфікаційного») значення об'єктивної сторони правомірної поведінки відносно її суб'єктивної сторони пояснюється особливістю логіки правового регулювання суспільних відносин, відповідно до якої статус юридичного факту як підстави виникнення, зміни, припинення правовідносин (статус формально обов'язкової передумови, «привідного паса» реальної соціальної дії права) має не безпосередньо якийсь елемент суб'єктивного світу особистості, елемент її психічної діяльності – не «думка» про дію, «умонастрій», «установка» діяти тощо, а виключно реально існуюча певна дія (бездіяльність), яка об'єктивно й підтверджує наяв-

ність реального існування і відповідного «суб'єктивного», тобто поза межами об'єктивації «суб'єктивного» «суб'єктивне» юридично не існує (існуючи фактично). Не об'єктивоване «суб'єктивне» *не має юридичного значення*. У даному плані «суб'єктивне» за необхідності (у випадках, передбачених законодавством) може лише враховуватись як «додаток» до «об'єктивного».

Інший підхід означав би визнання абсолютної рівності за силою негативного («руйнівного») або позитивного («творчого») впливу на суспільні відносини явищ внутрішнього (суб'єктивного) зв'язку і зовнішнього (об'єктивного) зв'язку індивіда із суспільством, іншими людьми. Із цих зв'язків право цікавлять перші не самі по собі, а лише у зв'язку з останніми. Такою є парадигма правотворчого (нормотворчого) мислення законодавця. Саме із цього приводу змістовно давно вже сказано: «Кримінальне право, як і будь-яке право (на відміну від моралі), може регулювати лише поведінку людей (а тим самим загальні відносини), але не їх думки, схильності, настрої ... Для оцінки вчинку як правомірного або протиправного байдуже, з якими думками й почуттями люди дотримуються приписів правових норм або їх порушують: дотримання правового припису, хоча б через страх покарання, з міркувань кар'єризму, буде залишатися правомірною дією; тоді як порушення правової норми, хоча б із *благих* спонукань, буде протиправним актом...» [3, с. 39–40].

Зазначені судження загалом звертають увагу на таку характеристику внутрішнього світу особистості, як її *свідоме ставлення до норми права*, і дозволяють говорити про відносну незалежність оцінки (правової кваліфікації) поведінки як правомірної від особливостей цього ставлення. Поведінка буде вважатися правомірною навіть тоді, коли зміст її суб'єктивної (внутрішньої) сторони може бути достатньо далеким від стандартних уявлень даного суспільства про моральність, порядність тощо.

«Психологічна природа суспільно корисних дій, здійснюваних у межах закону, очевидно, не має істотного правового значення, у будь-якому разі чинне право не містить щодо цього яких-небудь обмежень. У сфері ж відповідальності діє більш тверде правило: для її настання повинні бути в наявності не тільки осудність, але й провина, тобто певне психічне ставлення до скоєного вчинку... Суспільно корисна поведінка має юридичну силу незалежно від ступеня її усвідомленості; суспільно шкідлива ж

поведінка юридично значуща тільки тоді, коли вона охоплюється свідомістю й волею людини» [4, с. 34].

Проте в аспекті *відношення вимог норм права до ознак свідомості особи як суб'єкта права* усе ж таки можна виокремити певні суто психічні компоненти (елементи психічної діяльності особи), відображені, закріплені в нормах права як необхідні елементи суб'єктивної сторони складу правомірної поведінки, котрі становлять її обов'язковий зміст, тобто *превалювання юридичного значення об'єктивної сторони над суб'єктивною стороною в правомірній поведінці у формально-догматичному плані є не абсолютним, а відносним*.

У зв'язку із зазначеним поняття «суб'єктивної сторони правомірної поведінки» має відображати суто прикладний (спеціальний) аспект психологічної характеристики правомірної поведінки, тоді як поняття «внутрішня сторона правомірної поведінки» припускає її суто загально-психологічну характеристику. У методологічному плані такий підхід цілком органічно узгоджується із двома глобальними методами вивчення права – догматичним і соціологічним [5, с. 36].

Догматичний і соціологічний методи вивчення права, процесу його реалізації припускають, що характеристика внутрішньої сторони правомірної поведінки може бути як загально-психологічною, так і спеціально-психологічною.

Термін «суб'єктивна сторона» як такий – термін *спеціально-юридичний*. Це означає, що відповідні психічні елементи, що «супроводжують» поведінку, відповідна їй психологічна характеристика має юридичне значення. Саме у такому плані термін «суб'єктивна сторона» посідає своє особливе місце в понятійному апараті юриспруденції. Тому логічно припустити, що і про «суб'єктивну сторону» правомірної поведінки необхідно говорити винятково під кутом зору, що виявляє юридичне значення тих чи інших форм психічного в цій поведінці.

Спеціально-юридичне розуміння «суб'єктивної сторони правомірної поведінки» припускає її розуміння як обов'язкового елемента складу правомірної поведінки, як необхідного елемента для правової кваліфікації поведінки як правомірної. Поняття «суб'єктивна сторона як елемент складу правомірної поведінки» потребує необхідності бачення існування тієї юридично значущої, нормативно передбаченої (відокремленої від усього загального, того нескінченно особистісного, різноманітного в ко-

жному окремому конкретному акті правомірної поведінки), тієї важливої, з точки зору законодавця, частини психічного компоненту, властивого поведінці взагалі, прояв якої є обов'язковим, є необхідним, щоб мав місце поведінковий акт як правомірний. Відсутність відповідної частини психічного компоненту у поведінці однозначно означає юридичну недійсність поведінкового акту як правомірного, як певної цілісності, що являє собою поєднання елементів об'єктивної й суб'єктивної сторони поведінки, їх легітимне кореспондування (чітко визначене змістом норми права як правила поведінки).

Натомість *загально-психологічна характеристика* внутрішньої сторони правомірної поведінки припускає висвітлення статичної і динамічної правосвідомості особи, усього того в психічному змісті актів правомірної поведінки, що об'єктивно «приводить» до правомірної поведінки, але у спеціально-юридичному плані є байдужим законодавцеві, прямо не передбачено буквою закону.

Загально-психологічна характеристика правомірної поведінки припускає необхідність врахування того, що така поведінка може бути результатом: а) безпосередньої орієнтації особи на норму права; б) орієнтації особи на об'єкт, який собою фактично заміщує певну норму права (заміщує, але спричинює дотримання поведінки як правомірної, тобто адекватної вимогам відповідної норми права). Приміром, правомірна поведінка особи може бути: а) результатом наслідування правомірної поведінки інших (результатом її «копіювання» з огляду на свої власні вчинки); б) результатом реалізації тих моральних принципів, зміст яких об'єктивно збігається зі змістом певного кола правових норм; в) результатом «рівняння» на моделі (норми) етнічної традиційної поведінки (поведінки, яка відповідає тим етнічним традиціям, звичаям, що не суперечать нормам, принципам права); г) результатом свідомого підпорядкування своєї поведінки вимогам релігійних норм, які одночасно не суперечать і вимогам відповідних норм права; д) результатом неусвідомлюваного дотримання якого-небудь поширеного масового й одночасно позитивного стереотипу мислення, коли вплив останнього збігається із цілями відповідних норм права.

Таким чином, при загально-психологічній характеристиці правомірної поведінки додатково можна виокремити рівні *безпосереднього й опосередкованого* «контакту» свідомості суб'єкта права з нормативно-правовим матеріалом.

Необхідно також звернути увагу і на те, що в цілому психіка індивіда являє собою єдність усвідомлюваного й неусвідомлюваного [6, с. 38, с. 368; 7]. І якщо спеціально-юридична характеристика суб'єктивної сторони правомірної поведінки, її розуміння суто як елемента складу правомірної поведінки припускає, що в межах суб'єктивної сторони може мати місце тільки усвідомлюване, пов'язане з вольовим вибором варіанта поведінки, то загально-психологічна характеристика правомірної поведінки – це характеристика і усвідомлюваного, і неусвідомлюваного в цій поведінці.

Загально-психологічна характеристика внутрішньої детермінації правомірної поведінки традиційно являє собою насамперед характеристику її мотивації, висвітлення певної низки видів мотивів [8, с. 120–150] як внутрішньої причини об'єктивації такої поведінки.

Мотиви правомірної поведінки особистості «є різноманітними: 1) переконаність у справедливості і корисності приписів правових норм; 2) відповідальність перед суспільством і державою за вчинки; 3) розуміння громадського обов'язку; 4) егоїстичний особистий інтерес; 5) додержання звичних дій; 6) прагнення робити як усі (конформізм); 7) острах відповідальності та ін.» [9, с. 593]. Перелік зазначених мотивів можна розширювати, доповнювати й іншими мотивами (приміром, добровільними і вимушеними, стримуючими і спонукальними), проте головним у даному контексті є те, що будь-який перелік мотивів правомірної поведінки завжди безпосередньо стосується того факту, що «більшість авторів так чи інакше визнає існування мотивів, які забезпечують правомірну поведінку громадян незалежно від того, знають вони правові приписи чи не знають, переконані в їх корисності або не переконані» [10, с. 38].

О. М. Леонтьєв колись писав: «Тварини, люди живуть у предметному світі, який із самого початку виступає як чотиривимірний: він існує в тривимірному просторі й у часі (русі)... Повертаючись до людини, свідомості людини, я повинен увести ще одне поняття – поняття про п'ятий квазивимір, у якому відкривається людині об'єктивний світ. Це – “сенсове поле”, “система значень”» [11, с. 4–5]. Орієнтуючись на вчення О. М. Леонтьєва про особистісний сенс у діяльності людини (категорія «особистісний сенс» являє собою «індивідуалізоване відбиття дійсного ставлення особи до тих об'єктів, заради яких розгортається її діяльність, усвідомлюване як «значення-для-мене» засвоєваних суб'єктом безособових значень

про світ» [6, с. 192]), враховуючи певне відображення даного вчення і в працях юристів-вчених (приміром, М. І. Єнікєєв пише: «Мотив – це усвідомлений людиною особистісний сенс її дій» [12, с. 97]), можна сказати, що *мотиви* правомірної поведінки особистості також загалом являють собою *особистісний сенс* право-реалізації – *особистісний сенс* використання, виконання, дотримання норм права, досягнення особою відповідних цілей правомірними засобами.

З огляду на тексти різного роду нормативно-правових документів, насамперед на тексти актів законодавства, «елементарні частинки», потенційно складові елементи психічного змісту правомірної поведінки особистості, що складають зміст суб'єктивної сторони як елемента складу правомірної поведінки особистості, на нашу думку, необхідно пов'язувати з такими поняттями мови права (мови закону), як поняття «мотив», «мета», «добровільність», «доброчесність», «внутрішнє переконання», «законний інтерес», «думка» – поняттями нормативного матеріалу, які одночасно є поняттями і психологічними, і юридичними, нормативно значущими. Саме такого роду поняття повинні бути предметом спеціального дослідження щодо висвітлення особливостей змісту суб'єктивної сторони правомірної поведінки особистості. Як відповідний приклад у даному контексті можна вказати на прикладний аспект суб'єктивної сторони правомірної поведінки особистості як учасника правочину. Будь-який правочин має бути укладеним людиною *добровільно*: правочин, як зазначають науковці, – «це завжди вольовий акт», «волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі» [13, с. 275, с. 291].

У зв'язку із зазначеним, з огляду на процес розвитку, вдосконалення обсягу понятійного апарату сучасної загальнотеоретичної юриспруденції, необхідно наголосити, що наявність у складі правомірної поведінки особистості такого елемента, як суб'єктивна сторона, є науковим фактом (частиною наукового знання, яка відображає об'єктивні властивості речей і процесів). Існування суб'єктивної сторони як елемента складу правомірної поведінки особистості (склад правомірної поведінки – прикладна категорія) спростовує судження, що дослідження внутрішньої сторони правомірної поведінки «не привели до приросту наукових знань, оскільки внутрішній духовний світ людини не є об'єктом права» [14, с. 465]. Як і під час право-вої кваліфікації правопорушень (припускає

орієнтацію на елементи складу правопорушення, серед яких є і такий елемент, як суб'єктивна сторона), так і під час юридичної оцінки правомірної поведінки юристу-практику іноді усе ж таки необхідно (є практична потреба) враховувати певні елементи її внутрішнього змісту.

Узагальнюючи зазначене, необхідно насамперед зробити **висновок** щодо актуальності потреби підкреслення прикладного характеру понять «склад правомірної поведінки», «суб'єктивна сторона складу правомірної поведінки». Якщо загально-психологічна характеристика правомірної поведінки традиційно являє собою характеристику її мотивації, ви-

світлення певної низки видів мотивів (їх можна визначати як особистісний сенс використання, виконання, дотримання норм права), то поняття «суб'єктивної сторони правомірної поведінки» має відображати суто прикладний аспект психологічної характеристики правомірної поведінки (є її «спеціально-психологічною характеристикою»), яку слід пов'язувати з низкою понять нормативного матеріалу, котрі одночасно є поняттями і психологічними, і юридичними, нормативно значущими («добровільність», «доброчесність», «внутрішнє переконання» тощо).

Список використаної літератури

1. Матузов Н. И. О принципе «всё не запрещённое законом, дозволено» / Н. И. Матузов // Советское государство и право. – 1989. – № 8. – С. 3–7.
2. Кудрявцев В. Н. Правовое поведение: норма и патология / В. Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 1982. – 287 с.
3. Дагель П. С. Субъективная сторона преступления и её установление / П. С. Дагель, Д. П. Котов. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1974. – 244 с.
4. Кудрявцев В. Н. Правовое поведение, его субъекты и пределы / В. Н. Кудрявцев, Н. С. Малейн // Правоведение. – 1990. – № 3. – С. 31–35.
5. Лукич Р. Методология права / Радомир Лукич. – М. : Прогресс, 1981. – 303 с.
6. Психология : словарь / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – М. : Политиздат, 1990. – 494 с.
7. Зелинский А. Ф. Осознаваемое и неосознаваемое в преступном поведении / А. Ф. Зелинский. – Харьков : Вища шк., 1986. – 168 с.
8. Тюрина Н. И. Правомерное поведение как объект юридического исследования : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Тюрина Наталья Ивановна. – Саратов, 2003. – 218 с.
9. Скакун О. Ф. Теория держави і права (енциклопедичний курс) : підручник / О. Ф. Скакун. – Вид. 2-ге, перероб. і допов. – Х. : Еспада, 2009. – 752 с.
10. Головченко В. В. Эффективность правового воспитания: понятие, критерии и методика измерения / В. В. Головченко. – К. : Наук. думка, 1985. – 128 с.
11. Леонтьев А. Н. Психология образа / А. Н. Леонтьев // Вестник Московского университета. Серия 14. Психология. – 1979. – № 2. – С. 4–5.
12. Еникеев М. И. Основы судебной психологии: психические свойства личности / М. И. Еникеев. – М. : Наука, 1982. – 210 с.
13. Цивільне право України : підручник : у 2 ч. Ч. 1 / за заг. ред. Шишки Р. Б. та Кройтора В. А. – Х. : Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2008. – 516 с.
14. Теория государства и права : курс лекций / под ред. М. Н. Марченко. – М. : Зерцало, 1996. – 475 с.

Надійшла до редколегії 08.06.2011

ШУЛЬГА А. М. ОБЩЕПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ И СПЕЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА – ОСНОВНЫЕ ВИДЫ ХАРАКТЕРИСТИКИ ВНУТРЕННЕЙ СТОРОНЫ ПРАВОМЕРНОГО ПОВЕДЕНИЯ ЛИЧНОСТИ

Показаны возможность и необходимость дихотомического подхода к характеристике внутренней стороны правомерного поведения личности, ее деление на характеристику общепсихологическую (не имеет прикладного значения) и специально-психологическую (имеет прикладное значение).

SHULGA A. GENERAL PSYCHOLOGICAL AND SPECIAL PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTIC – PRINCIPAL VIEWS OF THE CHARACTERISTIC OF AN INSIDE ASPECT OF LAWFUL BEHAVIOUR OF THE PERSON

The possibility and necessity of the dichotomizing approach to the characteristic of an inside lawful behaviour of the person, its division into the characteristic general psychological (has no applied value) and specially psychological (has applied value) are shown.